

Henry Hazlitt: Halkın Avusturyalısı

Jeffrey Tucker

Liberty.me sitesi kurucusu, İktisadî Eğitim Vakfı (FEE) Birim Direktörü

Çeviren: Ünsal Çetin

Henry Hazlitt Avusturya Okulu'nun tarihine iyi yazma ve ekonomik teori ve politikayı akademya dışındaki geniş bir takipçi kitlesine açıklama yeteneği sayesinde özel bir katkıda bulunmuştur. Bunu bir serbest piyasa gazetecisi, başyazar, ve halk entellektüeli olarak, öncelikle Ludwig von Mises'in teorilerini popüler mekânlarda yeniden ifade etmek için çalışarak yaptı.¹ Hazlitt, Mises gibi derin bir düşünürün incelik ve karmaşıklıklarını herkes için kolay anlaşılır yapmada şahane bir tahlili yetkinlik sergiledi, ve bunu Mises'in argümanının teorik bütünlüğünden ödün vermeksizin yaptı.

¹ Paul Cwik, Roger Garrison, Llewellyn H. Rockwell, Jr. ve Joseph Salerno oldukça faydalı yorumlar sağlamıştır. Yalnızca yazar hatalardan sorumludur.

Hazlitt'in Avusturyacı bir siyaset yazarı, yorumcu, ve organizatör olarak önemli rolüne dâir bkz. John L. Kelley, *Bringing the Market Back In: The Political Revitalization of Market Liberalism* (New York: New York University Press, 1997), ss. 33, 35, 53, 60, 64; ve George H. Nash, *The Conservative Intellectual Movement in America* (Wilmington, Del.: Intercollegiate Studies Institute, [1976] 1996), ss. 5, 9, 10, 14, 18-19, 22-25. Murray N. Rothbard *The Free Market* (Aralık, 1987): s. 4'te yazar ki,

Benim kendi örneğimde, bir Misesçi olmadan yıllar önce bir Hazlittçi idim. Nitekim, von Mises'ten haberdar olmadan önce Henry Hazlitt'i biliyordum. Serbest piyasa iktisadına II. Dünya Savaşı süresince ve sonrasında ilk ilgi duymaya başladığımda, Henry *-Newsweek*'te, radyoda, ve sonra televizyonda- akıcı, sağlam, zekice ve kesin şekilde serbest piyasa mesajını taşıyarak, her yerde idi. Ve tek başıyandı.

Tek başına bu Hazlitt'in büyük Avusturyacı ekonomistler panteonundaki yerini alması için yeterli olmalıydı. Fakat, gerçekten de, Hazlitt, bilhassa meslek üstündeki Keynesyen hâkimiyetin zirve noktasında yayınlanan John Maynard Keynes'in *Genel Teorisi*'ne ayrıntılı cevabıyla, Avusturyacı literatüre kendisine ait bilimsel katkılarda da bulundu. Hazlitt'in sıkı çalışması ve onun değişmez ilkeler uğruna meslekî konum fedakârlığı olmaksızın, Avusturya Okulu'nun Amerika'daki tarihi gerçekten de oldukça farklı olurdu.

Hazlitt Philadelphia'da 1894'de doğdu. Babası Hazlitt sadece iki yaşında iken öldü. Eğitimi, babasız erkek çocuklar için iyi bir eğitim sağlamak amacıyla kurulmuş, Girard Koleji'nde başladı. Hazlitt dokuz yaşında iken annesi tekrar evlendi, ve aile Brooklyn'e taşındı.² Herbert Spencer ve William James'in onun yüce efendileri hâline geldiği, Brooklyn'daki Boys High School'a devam etti. Bir yıllığına New York Şehir Koleji'nde ders aldı, ama parası bittiğinde, Hazlitt okulu bırakmak ve iş aramak zorunda kalmıştı.

Bir dizi kısa süreli işin ardından, *Wall Street Journal*'da bir stenograf olarak iş buldu.³ İlk kitabı *Thinking as a Science* (Bir Bilim Olarak, Muhakeme) üstüne çalışmaya başladı, ve yirmi yaşındaki birisi için etkileyici bir başarıyla, kitabı için büyük bir yayıncı buldu.⁴ Hava Kuvvetleri'ndeki kısa bir görevin ardından, 1915'te, psikanalizin bir eleştirisi olan *The Way to Will Power* (İrade Gücüne Giden Yol) kitabını yazdı.⁵ Daha sonra, *New York Evening Post* (1916-18), *Mechanics&Metals National Bank Financial Letter* (1919-20), *New York Evening Mail* (1921-23) ve *New York Sun* (1924-29) yayın organlarında tam zamanlı başyazar oldu. Onun bir edebî eleştirmen olarak ününü kabul ettiren *The Nation* dergisinin ilgisini çektiği yer bu son konumu idi. *The Nation*'da 1930-1933 arasında, o sırada piyasaya çıkan bir takım önemli kitaplara dâir edebî mevzular üstüne bölümler yazmaya ilâveten,⁶ edebiyat editörü olarak çalıştı.

2 Hazlitt üvey babasınca evlâtlığa kabul edildi. "Piebes" adını aldı, ve üvey babası öldükten sonra, on altı yaşında iken bu adı tekrar eski ismiyle değiştirdi.

3 *Reason* dergisiyle bir röportajda (Aralık 1984): 37, Hazlitt dedi ki:

Herhangi bir yeteneğe sahip olmadığımı hatırlıyorum. Bu yüzden, bir iş bulurdum ve iki veya üç gün devam eder ve kovulurdum. Bu beni asla şaşırtmaz ya da üzmezdi, çünkü *Times*'i sabah erkenden okur, ilânları yoklar ve hemen hemen aynı gün bir iş edinirdim. Bu bir serbest piyasaya sahip olduğunuzda ne olduğunu gösterir. O sıralarda asgarî ücret diye bir şey yoktu. Belki bedava dağıtılan bir çorba veya başka bir şey bulabileceğiniz yerler haricinde, yardım diye bir şey yoktu, fakat sistematik sosyal yardım da yoktu. Bir serbest piyasaya sahip idiniz. Ve böylece, genellikle kendime sonraki gün bir iş bulur ve bundan yaklaşık üç veya dört gün sonra kovulurdum. Fakat her seferinde bir şeyler öğrenmeye devam ettim, ve nihayetinde bir haftada 3 veya 4 dolar kazanmaya başlıyordum.

4 Henry Hazlitt, *Thinking as a Science* (New York: Nash Publishing, [1915] 1969).

5 Henry Hazlitt, *The Way to Will Power* (New York: E. P. Dutton, 1922).

6 Bu yazılardan bazıları için bkz. "Humanism and Value," *The Critique of Humanism* içinde, Clinton Hartley Grattan, ed.

Bu yıllarda ekonomist Benjamin Anderson ile tanıştı. “Takriben haftada bir kere ekonomik gelişmelere dâir konuşmak amacıyla onu görmeye giderdim” demişti. “Amerikan iktisadî yazınının ve dünya parasal literatürünün klâsiklerinden biri olan *The Value of Money* (Paranın Değeri) isimli muhteşem kitabını okumuştum.”⁷ Hazlitt, *The Nation* için çalışıyor iken, -iktisat ve edebî tenkit üstüne- bu iki cephede de yazmaya devam etti, ama onun New Deal karşıtı konumunun derginin hâkim editöryel bakışı ile arası gittikçe açılıyordu.⁸

Dergi, Hazlitt'i basitçe kovmaktansa, 24 Mayıs 1939 sayısında yayınlanan, sosyalist Louis Fischer ile Hazlitt arasındaki kapsamlı bir tartışmayı hazırladı. Fischer işçilerin 1920'ler boyunca sermaye sahiplerince sömürdüklerini, ve bu nedenle ihtiyaç duydukları şeyleri tüketmek için kaynağa sahip olamadıklarını; bu sırada sermaye sahiplerinin ise, bütün serveti istif ederek, sanayi ürünlerini tüketmedikleri şeklindeki Marksçı görüşü savundu. Fischer'in çözümü serveti bölüştürmekti. Hazlitt bu teoriyi 1920'ler boyunca emeğin artan gelirlerine işaret ederek reddetti. Bu teori yerine, açıklama olarak Avusturyacı iktisadî dalgalanmanın bir uyarlamasını önerdi. Dünya Savaşı ve 1920'lerin kredi genişlemesi fiyatları yapay surette şişirdi ve “muazzam seviyede gayrimenkul ile borsa spekülasyonunu” teşvik etti. 1929 borsa çöküşü yalnızca bir düzeltme idi, ama bu intibak ekonomik kontrollerce engellendi. Hazlitt yegâne çıkış yolu olarak ekonomik kontrollerin bütünüyle kaldırılmasını tavsiye etti.

The Nation Hazlitt'in ve savunduğu serbest piyasa politikalarının karşısında yer aldı, ve Hazlitt dergiden ayrıldı. Bu sırada, Hazlitt *American Mercury*'nin efsanevi editörü H. L. Mencken'e hayranlık duyacak ve hatta onu idolize edecekti. Yüksek kamu profiline sahip New Deal karşıtı yegâne iki entellektüel olarak, ortak bir politik ve edebî bağı paylaştılar. Mencken, “Hazlitt'in teorik eğitime ilâveten pratik eğitime sahip, aynı zamanda yetkin bir iktisatçı ol-

(Freeport N. Y.: Books for Libraries Press, [1930] 1968); “Emerson,” *American Writers on American Literature* içinde, Jon Albert Macy, ed. (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1931); “Introduction,” to Stephen Crane, *Maggie and Other Stories* (New York: Alfred A. Knopf, 1931); “Our Greatest Authors (How Great Are They?),” *Essays and Addresses Toward a Liberal Education*, A. C. Baird, ed. (Boston: Ginn, 1934); “Literature as Propaganda,” *The Practice of Book Selection* içinde, Louis Round Wilson, ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1940); ve Dorothy Thompson ve Mark van Doren ile birlikte, “Nietzsche: Beyond Good and Evil,” *New Invitation to Learning* içinde, Mark van Doren, ed. (New York: Random House, 1942).

7 Henry Hazlitt, “Reflections at 70,” *Henry Hazlitt: An Appreciation* (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1989), s. 9. Bu yıllarda ayrıca, W. W. Norton tarafından Bertrand Russell'in bir biyografisini yazmak için görevlendirildi. “Bir gün, ondan alacağım parayı hatırladığı sırada, birden bire 'biliyorsun, bir hayli ilginç bir hayatım var; sanırım kendi otobiyografimi yazmak istiyorum' diyinceye kadar, 1928-1929 döneminde New York ve Londra'da Norton ile çok uzun zaman geçirdim.”

8 *The Nation* ile bu ayrılığın tam bir hikâyesi için bkz. Jeffrey Tucker, “Hazlitt and the Great Depression,” *The Free Market* (Eylül 1993): 2-4.

duğunu bildiği, edebiyatın yegâne yetkin eleştirmeni” olduğunu söyleyerek, Hazlitt’ten editörlüğü devralmasını istedi. Ve Mencken ekledi ki, “Hazlitt insanlık tarihinde gerçekten yazabilen bir kaç iktisatçıdan birisidir.”⁹ Her defasında New Deal’a saldırarak, *American Mercury* ile geçirdiği yıl boyunca, aynı zamanda, *The Anatomy of Criticism* (Eleştirinin Anatomisi) isimli kesinlikle onun en az bilinen eseri olan şeyi yazdı. Bir üçleme şeklinde düzenlenmiş olarak, Hazlitt edebî tenkidin rolü ve işlevini savunur, ama ayrıca iktisattaki bir takım teorik sorunlar ile doğrudan ilgilenir. Sanatlar ve edebiyatın sübjektif ekonomik değeri ile sanatçılar ve yazarların eserlerinin objektif değeri arasında bir uzlaştırmaya teşebbüs eder.¹⁰

Aynı yılda, *Instead of Dictatorship* (Diktatörlük Yerine) isimli kısa bir monografisini yayınladı. Bu monografide, bir dereceye kadar safça, bir iş adamları kurulunun, o dönemde kendi hâlimden memnun bir Kongre tarafından tasdik edilen yürütme istibdadını sınırlandırmakla görevlendirilmesini savundu.¹¹ Hazlitt’in bağımsız Kurul’u ekonominin sorunlarını, daha sonra mevzuatı kaleme alacak olan, “5 ya da 7 eğitilmiş para ve bankacılık iktisatçısına” devredecekti. Daha sonra, politik reforma yönelik ilgisi, Birleşik Devletler’in Avrupa tarzı bir parlamenter sisteme dönüşmesi gerektiğini savunduğu, *A New Constitution Now* (Artık Yeni Bir Anayasa) isimli çalışmasına yol açtı.¹² Murray N. Rothbard’ın yazdığı gibi,

Birisi Hazlitt ile tamamen mutabık olsun ya da olmasın, gem vurulmamış yürütme gücünün bu günlerinde daha çok önem kazanan, son derece mühim bir konuya işaret etti. Zira o iddia etti ki, Amerikan Anayasası’nın önemli kusuru onun, Kongre ya da halk tarafından denetlenmeksinin, firarî icra kuvvetine müsaade etmesidir.¹³

American Mercury’den ayrıldıktan sonra, Hazlitt *New York Times* tarafından bir başyazar olarak, ve ayrıca tesirli pazar kitap inceleme eki için bir kitap eleştirmeni olarak işe alındı. Gazetenin günlük baskısı için, Ulusal Sanayi Geliştirme İdaresi’ne (National Industrial Recovery Administration), sendika ayrıcalıklarına, sermaye piyasası düzenlemelerine, enflasyona, korumacılığa, her türden sanayi planlamasına, iktisadî milliyetçiliğe, haftalık çalışma saati sınırlandırmalarına, işsizlik sigortasına, refah ve sosyal yardım düzenleme-

9 Bu iktibas *Economics in One Lesson*’un ilk baskısının kapağında görünür. Bu görünüm, muhtemelen bu ifadenin aldığı ilk yer olabilir.

10 Henry Hazlitt, *The Anatomy of Criticism* (New York: Simon and Schuster, 1933). Hazlitt, entellektüellerin şöhretinin kaynağı olan “sosyal akıl” üstüne düşünerek, sanatsal ve edebî değerın yaklaşık bir idrakini kazanabileceğimiz şeklindeki konumu kabul eder. Sosyal Akıl kavramını kullanarak, yapı çözümçü (deconstructionist) türün radikal sübjektivizmine ve sanatsal hünerin değerlendirilmesinde beğeni ve tercihin rolünü reddeden aşırı objektivizme düşmekten kaçınırsınız (Hazlitt, bir ek olarak, Marksist yapı çözümçülüğün tam kapsamlı bir eleştirisini sunar).

11 Henry Hazlitt, *Instead of Dictatorship* (New York: John Day, 1933).

12 Henry Hazlitt, *A New Constitution Now* (New York: McGraw, 1942).

13 Murray N. Rothbard, “Henry Hazlitt Celebrates 80th Birthday,” *Human Events* (Kasım 30, 1974).

lerine, sosyal güvenliğe, yüksek vergiler, bütün veraset vergileri, hükümet harcamaları ve büyüyen hükümet gücünün diğer türlerine karşı yazılar kaleme aldı.¹⁴

Bilhassa iki kitap tenkidi Avusturya Okulu'nun tarihinde derin bir öneme sahip oldu. İlki Hazlitt'in, Mises hâlen Cenevre'de ders veriyor iken yazılmış, Mises'in *Socialism*'inin ön plana çıkarılmış bir tenkidi idi. Bu kitap, diye yazar Hazlitt,

sosyalizmi neredeyse mümkün her veçheden inceler -onun üretim araçlarının kolektif mülkiyetine ilâveten şiddet doktrini; eşitlik ideali; cinsiyet ve aile sorunlarıyla bağlantısı; dağıtım ilâveten üretim sorunu için öne sürülen çözümü; hem durağan hem de dinamik şartlar altındaki olası işleyiş; ulusal ve uluslararası sonuçları... [Bu kitap] sosyalizmin şimdiki kadar kaleme alınan en tahripkâr analizi olarak sayılmalıdır. Şüphesiz ki, bazı sosyalist karşıtı okurlar dahi, Mises'in nadiren kendi iddialarını abarttığını hissedecektir. Diğer yandan, tescilli sosyalistler bile, onun argümanını ustaca yürütme tarzına hayranlık duymaktan kendisini alamayacaktır. Mises bizim zamanımızın bir iktisadî klâşğini yazmıştır.¹⁵

Hazlitt eleştirisinin bir örneğini Cenevre'deki Mises'e gönderdi, iki adam mektuplaşmaya başladılar, ve Mises iki yıl sonra Birleşik Devletler'e geldiğinde Hazlitt'i aradı, ve bu suretle ömür boyu sürecek bir dostluk başladı. Margit von Mises "Hazlitt, Lu'nun New York'ta bulunduğu ilk kişilerden birisiydi" diye yazar, "ve Lu'yu Amerika'da tanıtmak amacıyla ilk olarak etkin bir ilgi gösterenlerin arasındaydı... Lu'nun [akademik mevkisiz, tasarrufsuz] durumunun hayli farkında olan Hazlitt'ler ziyadesiyle misafirperver ve müşfik idiler."¹⁶ Cana yakın ve yardımsever bir adam olan Hazlitt, Margit'in kızı Gitta Sereny'yi işgâl altındaki Fransa'dan, Devlet Bakanı Yardımcısı Breckinridge Long ile sahip olduğu bağlantıları kullanarak kaçırmak için çalıştı. Margit yazdı ki, "sadece genç bir kızın annesi bunun benim için ifade ettiği şeyi anlar." "Hazlitt'in kendisi çoktandır bu hadiseyi unutmuş olabilir; ben unutmadım ve asla unutmayacağım."¹⁷

İkinci önemli kitap tenkidi *The Times Book Review*'ın 24 Eylül 1944 basımının ön sayfasında yer alan, F. A. Hayek'in *The Road to Serfdom*'ına (Kölelik Yolu) dâir idi. Hazlitt bu kitabı "[bizim] neslimizin en önemli kitaplarından birisi" olarak vasıflandırdı. Bu kitabın nihayetinde kazanacağı muazzam konumu için bu eleştirinin hayatî önemini anlamak amacıyla, yalnızca Chicago

14 Tam da bu sırada, kitap eleştirisi kısmında, Bertrand Russell, John Dewey, H. G. Wells, George Santayana ve Stuart Chase tarafından yazılmış kitapların, ve bu kişiler hakkındaki kitapların, eleştirisini yapıyordu. Yazım yeteneği ve ünlü sık sık kitap eleştirisi ekinin ön sayfasında yer kazanmasına anlam verir.

15 *New York Times Book Review* (Ocak 9, 1938). Alıntı Bettina Bien Greaves, *Mises: An Annotated Bibliography*'de yeniden basıldı. (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1993), s. 159.

16 Margit von Mises, *My Years with Ludwig von Mises* (Cedar Falls, Iowa: Center for Futures Education, 1984), ss. 57-58.

17 *A.g.e.*, s. 70.

Üniversitesi'nin kitabın ilk basımında sadece üç bin baskı yaptığını anımsamaya ihtiyaç duyarız. Fakat Hazlitt'in eleştirisinin ardından, kitabın (esmer, kızıl ve ABD tarzı sosyalizm arasındaki bağlantılara dâir) tezini milyonlara ulaştıran bir *Reader's Digest* uyarlamasına nihayet yol açarak, satışlar patladı.

1946'da hâlen *Times*'ta çalışıyor iken, Hazlitt en çok tanındığı kitabı *Economics in One Lesson*'ı (Tek Derste İktisat) yazdı.¹⁸ Bu kitabı bir satış rekoru kıracağına dâir en ufak bir beklentisi olmaksızın yazmıştı.¹⁹ Yine de, satışlar, kitabın şimdiye kadar yazılmış en popüler iktisat kitapları arasında sıralanmasına neden olarak, nihayetinde bir milyona çıktı. Bu onun tamamıyla Avusturyacı istikametini, ve hatta, Hazlitt'in ilk basımın önsözünde teşekkür ettiği, Ludwig von Mises'in kendisince hakemliğinin yapılmasını göz önüne alınca bilhassa ironiktir.²⁰ Bu kitap, öğrenciler ve iş adamlarının birkaç nesli için, onları zamanın popüler Keynesyen safsatalarına karşı aşılıyarak, anahar bir eğitim aracı olarak hizmet görür hâle geldi.

Kitap sağlam iktisadî düşünceye dâir iki önemli noktanın kalbine iner. İlk olarak, iktisat bilimi "herhangi bir fiil ya da politikanın yalnızca derhal vuku bulan değil, ama ayrıca uzun vadedeki sonuçlarını konu edinir." İkincisi, "bu politikanın yalnızca bir grup için değil, ama bütün gruplar için sonuçlarının izini sürmeyi konu edinir."²¹ Bu ilkeler önce Frederic Bastiat'ın "Kırık Pencere Safsatası"nın yeniden anlatımı vasıtasıyla uygulanır, (yıkım Keynesyenbenzeri takipçilerce yanlış olarak kutlanır, çünkü o camcı için iş yaratacaktır), ve daha sonra vergiler ve kredi genişlemesinden tarifelere kadar bir yığın iktisadî meseleye uygulanır. Bir durumdan diğerine, bir gruba yardım amaçlı cibrî hükümet müdahalesinin diğer her bir grubun çoğunun, bilhassa tüketicilerin, çıkarına karşı olduğunu gösterir. Ve bu müdahale kısa vadede başarılı görülebilir ise de, uzun vadede ancak etkinsizlikleri ve daha düşük yaşam standartlarını hâsıl eder.

Münhasıran iktisada dâir olan ilk eseri *Economics in One Lesson*'un yayınlanması Avusturyacı ve serbest piyasa gayeleri ile tam zamanlı birlikteliğin başlangıcını işaretler. 1934 Haziran'ından beridir *New York Times* için hay-

18 Henry Hazlitt, *Economics in One Lesson* (New York: Harper and Brothers, 1946).

19 Yazar ile mülakat, Ekim 1987.

20 "Profesör von Mises'e el yazısını okuduğu ve faydalı önerileri için minnettarım." Mises bu şekilde teşekkür edilen yegâne kişiydi. Hazlitt, entelektüel tesir için, Frederic Bastiat, Philip Wicksteed ve Mises'in adlarını verir. Bkz. *Economics in One Lesson* ss. ix-xi. Bilhassa Wicksteed'e dâir, Hazlitt *The Common Sense of Political Economy*'yi ilk okuyuşu üstüne der ki, "Ludwig von Mises'in daha sonra çok daha aşikâr hâle getireceği, iktisat dünyasının insan eylemi ve insan iradesi dünyasının bütünüyle hemen hemen aynı yer ve zamanda varlık bulduğu (coextensive) gerçeğini ilk kez göz ucuyla yakalamıştım." Bkz. *The Wisdom of Henry Hazlitt* (Irvington-on-Hudson, N. Y.: Foundation for Economic Education, 1983).

21 Hazlitt, *Economics in One Lesson*, s. 5.

li tesirli bir haber yorumcusu olarak çalışmaktaydı, fakat iki vaka *Times*'tan ayrılması için neden oldu. Birincisi, savunması rağbet görmeyen bir konum olduğu bir dönemde, serbest piyasa gayeleri ile daha açıkça özdeşleştiriliyordu, ve genelde isimsiz olan²² makalelerinin yazarlığı hepsi onun fikirlerini onaylamayan okuyucular için gittikçe daha aşikâr hâle geliyordu. İkincisi, Hazlitt önerilen Bretton Woods parasal anlaşmasının sahte altın standardına karşı haber yorumları yazıyordu. Anlaşmanın tehlikelerine “dikkat çekmede, bilhassa gazetecilik dünyasında, kendimi neredeyse yalnız buldum.”²³ Parasal antlaşma imzalandıktan sonra, editör Arthur Sulzberger onu ofisine çağırdı ve dedi ki, “Şimdi, bak Henry. Bu yorumları yazmana izin verdim. Ama mademki kırk üç millet bunu imzaladı, ona karşı çıkmaya devam edemeyiz.” Hazlitt antlaşmayı uygun bulmayı reddetti, böylece hemen konu hakkında yazmaya tamamen son verdi. Hazlitt bir mülâkatçıya dedi ki, “bu oldukça gergin ilişkiler yarattı, ama beni kovmadılar.”²⁴

İki yıl sonra, *Economics in One Lesson* piyasada mevcut, ve Hazlitt yayın kurulu ile hâlen Bretton Woods üstüne çatışma hâlindeyken, *New York Times*'tan ayrıldı. Ayrılışı ayrıca, köşesine yönelik sosyal demokrat sol öfke patlaması, ve Hazlitt'in bu patlama için asıl neden olduğunun âni bir şekilde belli olması ışığı altında da değerlendirilmelidir. George Soule *Economics in One Lesson*'a dâir yazdı ki, “Bir kenar mahalledeki pazar günü kilise okulu öğretmeni gibi,”

Henry Hazlitt bize ekonomik İncil'e geri dönüşü teklif etmekte. Dünya tamamen yolunu kaybetmiş olmaktan başka bir durumda değil; muhtemel Birleşik Devletler istisnası ile, dünyadaki hiçbir ulus imana tutunmaz, ve burada dahi sahte peygamberler baştan çıkarmaktadır. Fakat Hazlitt için gerçek aşikâr ve tamdır... Yıllardır *New York Times* gibi gazeteler iktisadî reformlara kör muhalefet ile ilericileri delirttiler, ve Hazlitt iktisadî düşüncede *Times*'ın başlıca dayanağı olmaktadır.²⁵

İronik surette, öyle görünüyor ki, Hazlitt'in kendisi fikirlerinin ne kadar anaakım dışında yer aldığından bihaber kalmış olabilirdi; onun sol ile son tecrübeleri, bir bütün olarak ana akım meslek ile değil ama, ideolojik olarak yönelimli bir gazete ile vuku buluyordu.

Economics in One Lesson'umu 1946'da yazdığımda, çoğu iktisadî yazımın hâlihazırda ne kadar sosyalist hâle geldiğini bütün bütün fark etmiş değildim. Bu benim için talihli bir şey idi, çünkü

22 Hangi yorum yazılarının ona ait olduğu sorusu, takriben üç bin imzalanmamış makaleyi listeleyen, yazılarının hemen hemen eksiksiz bir bibliyografyasının 1994'te yayınlanışına kadar bir gizem olarak kaldı. Bkz. *Henry Hazlitt: A Giant of Liberty*, çoğunluğu Syracuse University'deki George Arents Araştırma Kütüphanesi'nce korunan arşivlerden bu satırların yazarı tarafından derlenmiştir.

23 Henry Hazlitt, *From Bretton Woods to World Inflation: A Study of Causes and Consequences* (Chicago: Regnery Gateway, 1984) s. 10. Hazlitt bu cilde yazdığı asil tabiatlı takdiminde, Bretton Woods karşıtı makalelerinin ayrılışına yol açtığından bahsetmez.

24 “Henry Hazlitt ile bir Ropörtaj,” *Austrian Economics Newsletter* (Bahar 1984); “Henry Hazlitt,” *Reason* (Aralık 1984): 38.

25 George Soule, “The Gospel According to Hazlitt,” *The New Republic* (Ağustos 19, 1946): 202-05.

kitabım hiç ama hiç kızgın değildi; sadece regülatörlere ve fiyat sabitleycilere muziplik yaptı. Sanırım bu okuyucuları çeken şeylerden birisi -kitapta çok az kızgınlık vardı. Yalnızca müdahalecilere ne hakkında konuştuklarından gerçekten haberleri yokmuş gibi muamele etmişti.²⁶

Times'dan ayrıldıktan sonra, Avusturya Okulu adına en büyük eseri henüz başlıyordu. *Newsweek*'in "İktisadî Met Cezir" köşe adı altındaki yeni rolü, ona fikirlerini ifade etmek için haftalık bir yer, ve kalan çabalarını Avusturya akademisyenliği ile gazeteciliğine adanmak için zaman ve imkân verdi. Savaş sonrası dönemin iki büyük ekonomik meselesi üzerine bir makaleler dizisi ile başladı: fiyat kontrolü (ve bununla bağlantılı, diğer kontrol şekilleri vasıtasıyla ekonomiyi "dengeleme" girişimi), ile iş gücü grevlerinin büyüyen sorunu. Nasıl olup da tamı tamına ekonomik istikrarsızlığın bizzat kaynağı olduklarına işaret ederek, bütün fiyat kontrollerinin derhal bir iptalini, ve ücretlerin savaş sonrası yeni bir seviyeye intibakını engelleyen bütün emek sendikası ayrıcalıklarına derhal bir son verilmesini savundu. Hazlitt'in ana fikri fiyatların, iş adamları ve tüketicilerin kaynaklar ve hizmetlerin değerini kıymetlendirmesine izin veren, aslı sinyal araçları oldukları idi. Serbestçe dalgalanan fiyatlar olmaksızın, ismen kapitalist bir ülke dahi, planlı ekonomileri belâya düşüren darboğazlar, etkinsizlikler, ve iktisadî keşmekeşi tecrübe eder. İş gücü grevlerinin neden serbest bir piyasada görmeyi beklediğimiz bir şey olmadığını da izah etti, bu grevler daha ziyade özel ayrıcalığın bir sonucudur. İlâveten, iş gücü grevleri Truman yönetimince bir siyasî araç olarak teşvik ediliyorlardı.

1949'da, Truman yönetimi, uluslararası harcamalarıyla eşleştirmek üzere, dahilî harcama programını büyütme için harekete geçti. Fakat, Hazlitt Amerikan refah devletinde öğrenci yardımları ve Sosyal Güvenlik şekillerindeki büyümeye, ve bütün makroekonomik sıkıntıları kredi genişlemesi yoluyla çözme anlamına gelen enflasyonist ideolojinin yükselişine saldırdı. Hazlitt on dokuzuncu yüzyıl konvertibl altın standardına bir dönüşü tavsiye etti. İzolasyonizm ve uluslararası ticarete dâir dönüm noktası bir dizi köşe yazısında, Truman yönetiminin dış yardım muhaliflerini "kafası kuma gömülü" tecritçiler olarak resmetme girişimini (günümüze kadar devam eden bir çabayı) ifşa etmede neredeyse yalnızdı. Hazlitt'in görüşüne göre, gerçek uluslararası ticaret milletlerarası bürokrasiler ve krediler ile değil ama, (ne Truman ne de Eisenhower yönetimlerinin gerçek dostu olduğu) kısıtlanmamış dünya ticareti ile karakterize edilir. Hazlitt ayrıca açıktan harcamaya, sözde vergi mevzuatı boşluklarını sübvansiyon gibi görmeye, aya yolculuk ve tarım yardımlarına, ve "zengini kazıklayıcı" ve ticaret karşıtı politikalara karşı haber yorumları yazdı.

²⁶ "Henry Hazlitt ile bir Ropörtaj."

Aynı dönemde ve nispeten hızlı bir silsile ile, Avusturyacı teoriyi açıklayan ve onu rakip öğretiler ile müdahaleci politikaların eleştirel bir tahlili için temel olarak kullanan, hayli yaratıcı bir kitaplar dizisini neşretti. *Will Dollars Save The World?* (Dolarlar Dünyayı Kurtaracak Mı?) ve *The Illusions of Point Four* Marshall Planı ve kalkınma yardımına hem servet yaratımının doğasını yanlış anlaması hem de iktisadî kalkınmanın temellerinin atılmasında piyasa yönelimli sermaye yatırımının önemini göz ardı etmesi nedenleriyle saldırıdı.²⁷ Hazlitt'in Marshall Planı tenkidi sonraki yıllarda Marshall'ın destekleyicilerince reddiyeciliğin (naysayism) özel surette sınırlendirici bir kaynağı olarak bilhassa iktibas edildi. 1951'de, Hazlitt, şayet bir dünya sosyalist sisteminin iyi kalpli bir diktatörü müdahaleci aygıtı parça parça sökmeye başlarsa meydana çıkacak olan özelleştirme (desocialization) sürecinin kurgusal bir anlatımını sundu.²⁸ Murray Rotbard bu anlatımı "sosyalizm altında hesaplaşmanın imkânsızlığının Misesyen öğretisini örneklendiren ve izah eden şimdiye kadar yazılmış yegâne roman" olarak tanımladı.²⁹ Roman 1989'da Doğu Avrupa'daki sosyalist devletlerin çöküşünün ardından yeniden ilgi topladı, ve geçiş politikasının tedrici ya da hızlı olup olmaması gereğine dâir tartışma bunu takip etti. Ve 1956'da, Hazlitt liberteryen düşünce üstüne eserlerin alfabetik olarak sıralandığı, ve kapsamlı açıklama notları düşülmüş, bir bibliyografyası olan *The Free Man's Library*'yi (Hür İnsan'ın Kütüphanesi) yazdı. Bu kitap Hazlitt'in felsefe ve iktisatla ilgili kapsamlı okumasını sergiler, ve gelişen serbest piyasa hareketi için standart bir müracaat kitabı hâline gelmiştir.³⁰

Sonraki projesi, daha önce hiçbir iktisatçı tarafından teşebbüs edilmemiş, Keynes'in *General Theory*'sinin sayfa sayfa bir çürütülmesi idi.³¹ Gerçekten de, Hazlitt'in not ettiği gibi, geniş Keynesyen yazında, Keynes'in kitabının kendisi üstüne değerli birkaç yorumcu vardı. Çoğu Keynesyen, garip bir şekilde ustanın kendisini ihmal ederek, büyük ustaya dâir incelemeler olarak gördükleri şeyi yazdılar. *General Theory*'yi inceleyen birkaç kişi kitabın hem tutarlı olduğu hem de derinlemesine kavrayış gösterdiği varsayımı ile işe başladılar, ve kendi görevlerini yalnızca ona bu özellikleri kazandıran şeyi tamı tamına keşfetmek gibi gördüler. Hazlitt karşıt yaklaşımı seçti. Projeye kitabın gerçek-

27 Henry Hazlitt, *Will Dollars Save the World?* (New York: Appleton Century, 1947); ve idem, *The Illusions of Point Four* (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1950).

28 Henry Hazlitt, *The Great Idea* (New York: Appleton, 1951); *Time Will Run Back* adıyla yeniden basıldı (New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1966).

29 Henry Hazlitt: *Giant of Liberty*'ye not, s. 24.

30 Henry Hazlitt, *The Free Man's Library* (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1956). Yüz yetmiş altı sayfalık bu kitap ironik surette 1956'da mevcut çağdaş literatürün kıtlığını öne çıkarır. Bugünkü benzer bir cilt imkânsız surette cüsseli olmak zorunda kalırdı.

31 Henry Hazlitt, *The Failure of the "New Economics": An Analysis of the Keynesian Fallacies* (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1959).

ten de tutarlı, az çok vukufu olup olmadığını keşfetme niyetiyle başladı. Bir alandan diğerine, bozuk teorik inşalar, tutarsızlıklar, mantık hataları, eksik argümantasyonlar, açıklama olarak maskelenen kıyaslamalar, savunulamaz politika önerileri buldu. Nihaî ürün, bu çağın büyük ekonomisti Keynes'i param parça eden bir dört yüz elli sekiz sayfalık *The Failure of the "New Economics"* ("Yeni İktisadın" Başarısızlığı) idi. Mises'in dediği gibi, "Hazlitt, Keynesyen yanlış kavramları bütünüyle tahrip etmiştir."³²

Avusturya Okulu'nun bakış açısından, Hazlitt'in düşünce tarihine emsalsiz katkısı olarak değerlendirilmesi gereken kitap, diğer herhangi birinden daha çok, bu kitaptır. Hazlitt daha sonra Avusturyacı literatürde makroiktisat üzerine doğacak eleştirileri önceden dile getirmişti. Hazlitt, özellikle, Keynes'in tasarruf ve yatırım arasındaki bağlantıyı iki çelişkili bağlamda tartıştığına işaret eder. İlkinde, bu ikisi arasında tanımsal özdeşliği iddia eder. İkincisinde, onların dâima işlemez durumda olduğunu ve bir tür müdahalecilik aracılığıyla düzeltilmeye ihtiyaç duyduklarını savunur.³³

Rothbard, Hazlitt'in Keynes üstüne kitabını onun şaheseri olarak adlandırdı, fakat Hazlitt'in kendisi sosyal etik üstüne kitabını en önemli eseri olarak gördü.³⁴ Bu kitap, Mises'in sosyal işbirliği teorisinin, kamu politikasının (ve daha öz olarak, kişisel etiğin) değerlendirilmesi için, bazen faydacılık kuralı olarak adlandırılan, normatif bir standart olarak ayrıntılı bir incelenmesidir. Avusturyacı gelenekteki birçok yazarın iktisadî teoriyi haklara dayalı ahlâkî bir çerçeve ile bütünleştirmede Rothbard'ın (ve hatta Ayn Rand'ın) yolunu takip etmelerine rağmen, Mises'in kendisi hak taleplerinin rasyonel surette kurulamayacağına ısrar etti.³⁵ Misesyen alternatif bireyler ve toplum arasında çıkarların uzun vadeli âhengini, ve insanların sosyal sistemler ile bireysel davranışı çıkarların bu âhenginin ışığı altında değerlendirme ahlâkî yükümlülüğünü kabul eder. Toplamlar işbirliği, refah ve barışa giden patikaları seçmelidir ve çatışma, sefalet ve savaşa giden patikalara ayak basmamalıdır.

32 *The Failure of the "New Economics"* in kitap kapağından.

33 Bkz. *The Failure of the "New Economics,"* ss. 217-35. Hazlitt, ek olarak J. B. Say, John Stuart Mill, Jacob Viner, Frank Knight, Etienne Mantoux, F. A. Hayek, Franco Modigliani, Benjamin Anderson, Philip Cortney, R. Gordon Wasson, Gareth Garrett, Jacques Rueff, John H. Wilson, L. Albert Hahn, Ludwig von Mises, Joseph Stagg Lawrence, Wilhelm Röpke, W. H. Hutt, Arthur F. Burns, Melchior Palyi ve David McCord Wright'ın eserlerini de dâhil eden eş bir cilt yayınladı. Bunu yaparak, fiyat sisteminin tabiatında mevcut kusurlara dâir Keynesyen safsataların *General Theory*'yi öncelediğini ustaca izah etmeye ilâveten, Keynes karşıtı kalanlara Keynesyen görüş karşıtı argümanlar için mühim bir kaynak sağladı.

34 Henry Hazlitt, *Foundations of Morality* (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1964). Hazlitt'in son projelerinden birisi Stoacı filozofların eserlerinin bir derlemesini bir araya getirmektir. İdem, *The Wisdom of the Stoics: Selections from Seneca, Epicurus and Marcus Aurelius* (Lanham, Maryland: University Press of America, 1983).

35 Ludwig von Mises, *Human Action*, The Scholar's Edition (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1998), ss. 174-75.

Hazlitt bu görüşü “işbirlikçilik” (cooperatism) olarak adlandırdı ve diğer seçeneklere karşı savundu.³⁶

1964'den 1970'lerin ortalarına kadar, Hazlitt refah devleti mitini iktisadî temellerde imha eden bir takım çalışmalara katkı yaptı, ve literatürde artık bir hayli delillendirilen sorunları öngördü. *Man vs. The Welfare State* (İnsana Karşı Refah Devleti) tabiatı itibariyle tedrici olan refah devletinin engellenmesi için planları, özellikle de Milton Friedman'ca önerilen (nihaî olarak Kazanılmış Gelir Vergisi Kredisi [Earned Income Tax Credit] olarak gelişim gösteren) negatif gelir vergisini tenkit etti.³⁷ Refahçılığı (welfarism) engelleyen bütün tekliflerin, para kazanmak için yapay caydırıcılar dayatmasına karşın, yalnızca fakirleşmek ve fakir kalmak için ters müşevvikler sunduğunu gördü. Hazlitt, sağlam iktisat bilimi ile tutarlı addettiği yegâne konumu, refah devletinin bütünüyle ilgasını yeğledi. *The Conquest of Poverty* (Yoksulluğun Fethi) hayat standartlarındaki müthiş kazanımların tarih boyunca serbest piyasaların ortaya çıkışını takip ettiğini gösterdi. Buna mukabil, yoksulluk ve iktisadî düzensizlik sorunu insanlık tarihi boyunca müdahaleciliğin neticesi olmaktadır.

Bu yıllar süresince, öncelikle kitap yazımına yoğunlaşmasına karşın, dergilerdeki gazetecilik çalışmalarından asla vazgeçmedi. *The Freeman*'in ortak editörü olarak çalıştı (1950-53), *Los Angeles Times* için ulusal seviyede sendika edilmiş haftalık bir köşeyi yazdı (1966-69) ve 1970'ler ve 80'lerin ilk yılları boyunca *The Freeman*, *Human Events* ve *National Review* için yazmaya devam etti. Basılmış son makalesi *The Review of Austrian Economics*'in ilk sayısında göründü.

Parlak bir yazım üslûpçusu ve bireycilik ve kapitalist ekonominin yorulmak bilmez savunmacısı olarak, zamanın bir hayli gözden düşmüş fikirlerine sahip olmak için gerekli şahsî fedakârlıkları kabul etti. Hazlitt II. Dünya Savaşı'ndan önce, özellikle de onun itimatname veya ileri seviye formel eğitimden yoksunluğu göz önüne alındığında, harikulâde bir başarı olarak, yayın çevrelerinde yüksek mevkilere sahip oldu. Fakat gerçeğin kendisini götürdüğüne inandığı yolu seçti, ve bu, derinlemesine gözden düşmüş davalar uğrunaydı. Kısmen onun öncülüğüne yardım ettiği serbest piyasa hareketinin eğitim gayretlerinden ötürü, bugün kendi zamanında olduğundan daha çok bir anaakım düşünürü olarak görünmektedir.

36 Lealand Yeager bir ropörtajda Hazlitt'in kitabını sosyal etiğe dâir kendi eseri için bir ilham kaynağı olarak anar. *The Austrian Economics Newsletter* (Yaz 1991): 6.

37 Henry Hazlitt, *Man vs. The Welfare State* (New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1969); idem, *The Conquest of Poverty* (Los Angeles: Nash Publishing, 1973).

1964'de bir dinleyici topluluğuna "kendi kariyerime dönüp baktığımda" dedi,

Cesaret kırıklığı, kişisel cesaret kırıklığı için çok sayıda neden bulabiliyorum. Çalışkanlıktan yoksun değilim. Bir düzine kitap yazdım. 20 yaşımdan bu yana, 50 yılın büyük kısmı boyunca, takriben haftanın her günü yazıyorum: yeni denemeler, haber yorumları, köşe yazıları, makaleler. Toplamda yaklaşık 10.000 haber yorumu, makale ve köşe yazısı yazmış olmam gerektiğini hesaplıyorum; takriben 10.000.000 kelime! Ve yayınlanmış! Ortalama uzunluktaki yaklaşık 150 kitabın şifahî muadil!

Ve lâkin, neyin üstesinden gelebildim ki?... Dünya, benim yola çıktığım zamankinden, aşırı de-recede daha çok kamulaştırılmış durumda... Fakat buna karşın, ümitliyim. Her şeye rağmen, hâlen sağlığım yerinde, hâlen yazmak için hürüm, ve hâlen rağbet görmeyen fikirleri yazmak için hürüm, ve bunu yapmaya devam ediyorum. Ve birçoğunuz da öyle. Bu yüzden size mesajım şu: neşeniz yerinde olsun, keyfiniz yerinde olsun. Şayet savaş henüz kazanılmadıysa, henüz kaybedilmedi de... Aramızda yetmişinci doğum gününe varan ve aşanlarımızın dahi, iş-lerin sonucundan memnun olarak geri çekilecek ve hayatının geriye kalanını Florida güneşinde şekerleme yaparak tüketecek durumda değil. Zaman bizi cesur olmaya çağırıyor. Zaman bizi sıkı çalışmaya çağırıyor. Ama eğer bu çağrılar büyük ise, bu, tehlikeye maruz kalan şeylerin çok daha büyük olması nedeniyledir. Bu tehlikeler, medeniyetin geleceği anlamına gelen, insan hürriyetinin istikbalinden daha azı değildir.³⁸

Seçilen Okumalar

Hazlitt, Henry. 1984. *From Bretton Woods to World Inflation: A Study of Causes and Consequences*. Chicago: Regnery Gateway.

———. [1946] 1979. *Economics in One Lesson*. New York: Crown Trade Paperbacks.

———. 1973. *The Conquest of Poverty*. Los Angeles: Nash Publishing.

———. 1969. *Man vs. The Welfare State*. New Rochelle, N.Y.: Arlington House.

———. 1964. *The Foundations of Morality*. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand.

———. 1959. *The Failure of The "New Economics": An Analysis of the Keynesian Fallacies*. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand.

———. 1951. *The Great Idea*. New York: Appleton; *Time Will Run Back* adıyla yeniden basıldı, Londra: Ernest Benn.

———. 1942. *A New Constitution Now*. New York: McGraw.

———. 1933. *The Wisdom of Henry Hazlitt*. Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education.

———. 1933. *The Anatomy of Criticism: A Trialogue*. New York: Simon and Schuster.

———. 1916. *Thinking as a Science*. New York: E. P. Dutton.

Henry Hazlitt: An Appreciation. 1989. Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education.

Tucker, Jeffrey, ed. Murray Rothbard, önsöz. 1994. *Henry Hazlitt: A Giant of Liberty*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.

³⁸ Hazlitt, "Reflections at 70," ss. 14-15.

liberal düşünce Dergisi'ne Yazı Gönderme Şartları

Liberal Düşünce Dergisi'ne yazı göndermek isteyen müelliflerin aşağıdaki şekil şartlarına uymaları gerekmektedir. Şekil şartlarını karşılamayan makaleler- hakem kurulunun değerlendirmesine sunulmadan- şartları karşılar hâle getirilmek üzere yazarlarına iade edilecektir.

Liberal Düşünce Dergisi'nde Akademik Usule Göre Yayınlanacak Makalelerde Aranacak Şekil Şartları

— Yazılar yaziisleri@liberal.org.tr adresine e-posta eki (Word) olarak gönderilmelidir.

— Metin A4 boyutunda, "Times New Roman" yazı tipinde, 12 punto ve "tek" satır aralıklı, olarak düzenlenmelidir.

— Dipnot sistemi olarak Liberal Düşünce standart bir sistem benimsemekle beraber, makalede verilen dipnotların kendi içinde tutarlı olmasına dikkat etmektedir. Buna göre dipnot;

i) Anglo Sakson Sistemi Esas Alınarak Kullanılmışsa

—Yazarın soyadı, dipnota esas olan eserin yayınlandığı yıl: sayfa numarası.

Örnek: Hayek, 1999: 25

Aynı konu hakkında birden fazla kaynak gösterilecekse, kaynaklar arasına "noktalı virgül (;)" konulmalıdır

Örnek: Larsson, 2003: 128; Norberg, 2003: 53.

Bu tür dipnotlar ilgili cümlelerin sonunda (ve parantez içinde) gösterilebileceği gibi ilgili sayfa altında da gösterilebilecektir. Bu sistem kullanılarak yazılan makalelerin sonuna mutlaka "Kaynaklar" başlığını taşıyan bir kaynakça konulacaktır. "Kaynaklar" bölümünde kullanılacak sistem, aşağıdaki "ii" maddesinde belirtildiği gibi olacaktır.

ii) Kıta Avrupası Sistemi Esas Alınarak Kullanılmışsa

— Yazarın adı soyadı, *Kitap adı*, Yayınevi, Şehir, Yıl, Sayfa numarası.

Örnek: Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınevi, Ankara, 2002, s.120.

— Yazarın adı soyadı, *Kitap adı*, Mütercimim adı soyadı, Yayınevi, Şehir, Yıl, sayfa numarası.

Örnek: Friedrich A. Hayek, *Kölelik Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan, Liberte Yayınevi, Ankara, 1999, s. 55.

— Yazarın adı soyadı, “Makale adı”, *Dergi adı*, Yayın dönemi, Yıl, sayfa numarası.

Örnek: Mustafa Erdoğan, “Savaşa ve Barışa Dair”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 29, Kış 2003, s. 7-13.

— Yazarın adı soyadı, “Makale adı”, (Der. veya Ed.) Yazar(lar)ın adı, *Kitap adı*, Yayınevi, Şehir, Yıl, sayfa numarası.”

Örnek: Atilla Yayla, “Liberalizm ve Demokrasi”, Der. Atilla Yayla, *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 59-66

Arka arkaya aynı kaynak dipnotta belirtilecekse “ibid, idem, a.g.e., a.g.m.” kısaltmaları –ve eğer gerekliyse sayfa numaraları– kullanılmalıdır. Sonraki sayfalarda ve başka kaynaklardan sonra aynı dipnotun kullanılması gerektiğinde yazarın adı soyadı ve çalışmasının tarihi verilip “ibid, idem, a.g.e., a.g.m.” kısaltmaları kullanılmalıdır.

Dipnotu Kıta Avrupası Sistemine göre hazırlanmış makalelerde metnin sonuna ayrıca kaynakça eklenmesine gerek yoktur.

Yazarların, metinlerinin tashihine azami ölçüde dikkat etmeleri beklenmektedir.